

НАРОДНІ СИМВОЛИ У ФОЛЬКЛОРІ ТА МЕТАЛЕВИХ МАЛИХ ФОРМАХ АРХІТЕКТУРИ ЗАКАРПАТТЯ

Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. Випуск 19.

УДК 726.95 (477.87) + 398.2 (477.87) + 246.6

Сенько С.І. Народні символи у фольклорі та металевих малих формах архітектури Закарпаття; 10 сторінок; кількість бібліографічних джерел — 13; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто використання у фольклорі та металевих малих формах архітектури Закарпаття символів “пара голубів”, “півень”, “виноградна лоза і грона винограду”, “смерека”.

Ключові слова: фольклор Закарпаття, малі форми архітектури, металообробка, символіка.

Summary. The article deals with the problem of the use of symbols like "a couple of pigeons", "cock", "vine and bunches of grapes", "spruce" in folklore and small metal architectural forms of Transcarpathia.

Key words: folk-lore of Transcarpathia, small architectural forms, metal-working, symbolism.

Загальновідомо, що людина від давнини намагається за допомогою символів людина зробити видимими й упізнаними свої ідеї. Ю.Мільошин наголошує: “Символ — це умовне позначення якогось предмета, поняття, явища, процесу, художній образ, який відбиває певну думку, ідею, почуття. Символ — це уявлення, що викликає певне коло асоціацій у даній поетичній системі... Символ — одна із підвалин національної культури” [7, с.112].

І не тільки в слові (пісня, прислів'я, легенда), але й у народних вишивках, на великодніх писанках, на гончарних виробках, в архітектурі житла зустрінемося з символікою українського народу, яка несе в собі інформацію про його думки й стремління.

Цікавлячись використанням металу в малих формах архітектури на Закарпатті, побачив і тут багато символів. А щоб зрозуміти, який зміст вкладено в них будівничими із народу, звернувся до фольклору – вічної невичерпної криниці народної мудрості.

У малих формах архітектури у другій половині ХХ століття замість деревини почали широко використовувати металеві. Та, виготовляючи металеві решітки, керувалися не тільки голим практицизмом, але й естетичними почуттями. До духовного слід віднести використання в металевих малих формах – символіки кольорів, геометричних фігур, зображень тварин і рослин.

На предмет використання народних рослинних і тваринних символів обстежено села Рахівського, Іршавського, Мукачівського, Свалявського, Ужгородського, Перечинського та Великоберезнянського районів. Зупинимося на використанні народними будівничими символів “голуб і голубка”, “півень”, “виноградна лоза і грона винограду”, “смерічка”.

Взагалі символи птахів елементами малих архітектурних форм із металу зустрічаються рідко. Нами виявлено усього два випадки зображень **пари голубів** як важливого естетичного елемента в металевій огорожі – у селі Кобилецька Поляна Ра-

хівського району та селі Нижнє Солотвино Ужгородського району.

У селі Кобилецька Поляна біля одного з будинків нами зафіксовано металеву огорожу, виготовлену з привареної на підрамник з металевого кутника заводської сітки, до якої з естетичних міркувань господар приварив жерстяні фігурні відходи, що імітують метелика; ворота і хвіртку у цій огорожі виготовлено також методом приварювання листів жерсті на металеві підрамники, та якщо на воротах повторено, як і на сітці, фігуру метелика, то для хвіртки вирізано із жерсті пару голубів (див. світліну № 1).

Цей символ зустрічається у багатьох народів, він означає “мир, чистоту, любов, погідність, надію” [10, с.60]. У християнстві — це “емблема Духа Святого” [1, с.168-169; 7, с.60].

В українських стародавніх колядках, на думку К.Сосенка, голуби вважаються “духовними ествами і символами творчих сил при різдві світла” [9, с.144]. Але із занепадом язичництва, як стверджує О.Потапенко, символ голуба почали пов’язувати “із Святим Духом” [7, с.36]. У «Словнику символів» (К., 1997) О.Потапенко наголошує, що українці вірили: хто тримає в оселі цих птахів, “матиме достаток і щастя”, тому на рушниках “чи не найчастішим є мотив голуба та голубки”; символ голубів сприймався як оберіг “від пожежі” [7, с.36].

У фольклорі русинів-українців Закарпаття голуб найчастіше символізує подружню вірність та чисте кохання. У збірнику «Як зачую коломийку» (Ужгород, 1975) опубліковано такі співаночки про закоханих: «Сивий голуб, сивий голуб, сивіша голубка, // Милій отець, мила мати, ще мліша любка» [11, с.107, № 1956]. «Ой виїду я на вулицю: “Добрий вечір, любку!” // А він мене обіймає, як голуб голубку» [11, с.110, № 2010].

І в баладі про розлуку голубки з голубом «Під дубиною, під зеленою», 50 варіантів якої записав П.В. Лінтур на Закарпатті [див.: 6, с.102-106, 260], в алегоричній формі оспівується вірність у коханні.

Символ голубів на хвіртці біля будинку в с. Кобилецька Поляна посилено геометричною фігурою ромба, виготовленого також із металевих відходів. Як стверджує Л.Довбня, ромб “ще в первіснообщинну епоху символізував матеріальне благополуччя та продовження роду” [7, с. 34]

Пара голубів є окрасою воріт та хвіртки в огорожі будинку № 99, що в Нижньому Солотвині. Ворота і хвіртка виготовлені методом приварювання заводської сітки у поєднанні із листами жерсті на каркас з кутника. У верхній частині воріт зображено дві пари оленів вирізаних з жерсті, які символізують “світло, чистоту, оновлення творення і духовність” [2, с. 250]. Мабуть тому, що символ оленів вагоміший, пару голубів зображено на нижній частині хвіртки і воріт. На металевій основі пофарбованих у зелений колір (символ природи, молодості, краси і радості) три пари голубів виділено пофарбуванням у жовтий колір (символізує ласкаве світло сонця), і тому вони привертають увагу до себе.

Тож бляшані силуети голуба і голубки на хвіртці біля селянського будинку у с. Кобилецька Поляна та хвіртці і воротах у с. Нижнє Солотвино — це й символ-оберіг (від пожежі, від усяких злих сил), й матеріалізований елемент магії, яким утверджується мир і любов у домі.

У селі Нижнє Солотвино на дашку колодязя біля будинку № 127 поставлено бляшаного **півня** (див. світлину № 2). Це також “дуже поширений і багатоплановий символ”: “світова міфологія залишила пам’ять про півня як істоту, якої боїться нечисть (чорти, строгії, відьми та ін.)”; “у праукраїнців півень вважався передвісником зорі, сходу Сонця, а отже пробудження життя”; півень, за даними О.Афанасьєва, був “уособленням домашнього вогнища”, тому його стилізоване зображення знаходимо на шпильях будівель, на рушниках; “чумаки, вирушаючи в дорогу, брали його як найкращий оберіг” [див.: 7, с.92-93].

На Закарпатті зафіксовано багато казок, в яких зустрічаємо образ півня. Досить з цією метою погортати збірник «Зачаровані казкою: українські народні казки Закарпаття в записах П.В. Лінтура» (Ужгород: Карпати, 1984): казка «Пес, поросля і когут», в якій півень, сидючи “високо на стрісі”, давав знати друзям про небезпеку; чарівна казка «Про хлопця, який звільнив свою матір із полону Поганина», в якій кукурікання півня відлякує злі сили; у казці «Як чоловік нарозумив жінку» півень, що має сили розпоряджатися десятьма курицями, підказую чоловікові, як поводитися з надто допитливою дружиною [див.: 4, с.19-21, 119-134, 332-333]... У билицях «Танець чортів», «Щезник», «На чортівському весіллі», «Перелесниця», записаних на Закарпатті, півень проганяє нечисті сили [12, с.173-174, 175, 175-176, 187]. Анна Берцик із села Доманинці, що на Ужгородщині, сказала: “То давно ходили страшки усякі. Уд пувночи до первих когутів. Про когута й загадка є: “двічі родиться, не хреститься, а чорт його бойиться” [12, с.183].

Тож бляшаний півень на колодязі — не тільки прикраса, але й оберіг від сил зла. У «Слов-

нику символів» вказано що півень є й “оберегом від пожежі” [7, с.92].

Із рослинних орнаментів елементом малих форм архітектури найчастіше зустрічаються **виноградна лоза та грона винограду**. Це зумовлено й тим фактом, що Закарпаття — край виноградників, що стара назва Виноградова Szőlős (Севлюш) фіксується в писемних джерелах з 1262 р. [3, с.270] як похідна від угорського слова szőlő — виноград [13, с.727], що збереглося зображення двох виноградних галузок із двома гронами як герб Ужгорода, датоване 1635 роком [8, с.62].

Як стверджує Джек Трессидер, виноград — “один із найдавніших символів плодючості землі” [10, с.42], у язичництві і християнстві — символ духовного життя і відродження [10, с.42], виноградна лоза символізує також гостинність і молодість [10, с.43].

У фольклорі Закарпаття виноградна лоза сприймається як рослина яку благословив Христос. У збірнику легенд «Коли Христос по землі ходив» (Ужгород, 1993) опубліковано записану на Іршавщині легенду «Вино на весіллі», в якій пояснюється, чому на весіллі повинно бути вино.

На тому весіллі, на яке завітали Христос і святий Петро, “не було ніякої веселості”, і Христос зробив чудо: перетворив воду із колодязя у вино, яке посмакувало людям і розвеселило їх. Тож вони попросили Христа, щоб навчив їх робити такий напиток. Син Божий зробив і друге чудо — дав людям виноградну лозу і пораду, як добути і споживати той напиток:

“Ісус підняв руки, поблагословив воду і зачерив горнятком. Сам мало випив, а другу половину дає Петру пити. Петрові посмакувало. Посмакувало і другим людям, кому дав Христос випити із тих двох відер. Розвеселилися люди, сміються, танцюють, а поварки покривками від горців лускають. Гості обступили Христа і звідують, як таку воду треба робити. Христос каже:

– Будете то з лози робити.

Взяв у руки прут із лози, заткнув у землю. Кажє:

– Будуть на ньому рости грезна, зривайте і видавлюйте із них сік. Як перебродить, можна буде пити. Айбо запам’ятайте, що випивати много не треба, бо там є блуд, а випити мало для веселості — то не зашкодить.

Пішов Христос із села, а прут до вечора розрісся, і врода на ньому вже була. З тої лози кожний узяв собі прут, айбо тепер так скоро не росло. Коло лози треба було добре поробити, оби грезно вродило. Давили люди грезно, робили вино. І пам’ятали слова Христа — пити помалу” [5, с.22-23].

У народі навіть назву села Нижнє Солотвино на Ужгородщині, яке так названо у зв’язку з тим, що тут на соляній дорозі від Солотвина до Пряшова перевантажували сіль, роблять похідною від слова “вино”: “Чому Солотвино? Не думайте, що там є сіль. Айбо там є вино. Солодке вино. Солод-вино. Тому й Солотвино” [12, с.109].

У сусідньому з Нижнім Солотвином селі Глибокому Ужгородського району нами сфотографовано виноградну лозу перед будинком, її символ на стіні будинку і спрощений символ лози на металевій огорожі (світлина № 4). Так саме біля

будинку № 145 у Нижньому Солотвині сусідують реальний виноградник у дворі, рельєфний символ винограду на стіні між вікнами на штукатурці та стилізована лоза у металевих завитках на огорожі, хвіртці та воротах.

Світлина № 1.

Світлина № 2.

Світлина № 3.

Світлина № 4.

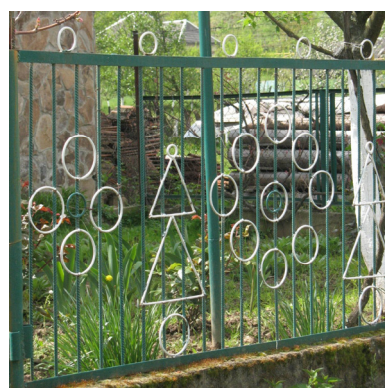
Світлина № 5.

Світлина № 6.

Світлина № 7.

Світлина № 8.

Символ виноградної лози зустрічається на решітках вікон, решітчастих огорожень балконів але найчастіше – на хвіртках і воротах. Зразком кованої решітки з символом винограду є ворота на околиці м. Мукачева, вул. Гастелло № 93 (світлина № 3). Ворота виготовлені способом кування, пере-

плетення виноградних лоз із листям та гронами закріплене за допомогою хомутів.

Естетичне враження справляють хвіртки та ворота виготовлені із суцільних листів металу, але орнаментовані привареними до цих листів символічними зображеннями листя та грон винограду.

Особливо вражають своєю естетикою ворота та хвіртка біля одного із будинків у селі Бронька Іршавського району (світлина № 5). На металевій жерстяній основі, пофарбованій у блакитний колір, приварено відчekanені з бляхи виноградний лист (пофарбований у природний зелений колір) і два білих грона; символи контрастують з тлом коричневого (сурик) ромба. П'ять однотипних символів (один на хвіртці і по два на стулках воріт) створюють динамічний орнамент, який привертає увагу до себе. Природність цього орнаменту посилюється природною виноградною лозою, що звисає над хвірткою.

Такі саме хвіртка й ворота зроблено біля будинку у с. Кленовець Мукачівського району, тільки пофарбовані вони інакше: металева основа – зелена, контури ромба, виготовлені з металевих відходів, а грона винограду, що виготовлені із підшипників і прикріплені до основи способом зварювання, виділяються на цьому фоні своїм білим кольором (див. фрагмент хвіртки на світлинці № 6).

Про вибір кольорів для пофарбування хвіртки, воріт та огорож ми почули осмислене пояснення від зварювальника Дмитра Дмитровича Бражка у с. Барвінок Ужгородського району: “У Барвінку живу з 1968 року. Працював на механічному заводі. Тоді поміняв дубову огорожу із штахетника, на металеву. Виписав на заводі арматуру і сам зварював. Фарбував здебільшого у такий колір, яку мав фарбу. Раніше фарбували коричневим, бо фарба була у магазинах і недорога. Але ліпше фарбувати в зелений колір, він іде до трави. Гарний і синій колір, можна й у білий, бо від нього робиться світло. У нас уже почали огороджувати

будинки дерев'яним штахетником, бо метал дорожчає, і фарбують у білий колір” (записано 21 серпня 2005 р.). Інформатор підсвідомо наблизився до розуміння символіки кольорів: зелений — символ природи, плодючості, ствердження життя [7, с.52]; синій — символ вічності, безкінечності, чистоти, істини, віри [2, с.33]; білий — символ світла, сонця, життя, вічності, святості [7, с.14].

Про осмислений вибір кольорів засвідчує орнаментация хвіртки та воріт жителем с. Оноківці Ужгородського району В. Терелею. Він переселився сюди з Міжгірщини. Працював газозварювальником, і ностальгуючи за рідним йому краєм, про який співають: «Моя рідна Верховина усе зелененька, // Смерічками сподоблена, аби веселенька» [11, с.11], – він у кінці 1980-х років переніс символи Верховини на металеву хвіртку (див. фрагмент хвіртки на світлинці № 7). Металеву основу хвіртки пофарбував суриком – і на цьому фоні виділяються зелені смерічки на схилі гори, освітлені білими променями сонця.

Стилізовані смерічки, як на світлинці № 8, зустрічаються частіше. Бачимо, що вони гармонійно сприймаються в оточенні солярних знаків, хоч коло може символізувати не тільки сонце, але й “вічність, довершеність” [7, с.33].

Розглянувши чотири символи (пару голубів, півня, виноградну лозу та грона винограду, смерічки), які зафіксовані складовими частинами орнаментів малих форм архітектури з металу, можемо стверджувати, що вони є співзвучними фольклорній стихії, продовженням давніх народних традицій, віддзеркаленням буття народу, органічними для світосприйняття русинів-українців Закарпаття.

Література

1. Библиейская энциклопедия. — Москва: ТЕРРА, 1991. — 902 с. (Репринтное издание: Иллюстрированная полная популярная библиейская энциклопедия / Труд и издание архимандрита Никифора. — М., 1891)
2. Вовк О.В. Знаки и символы в истории цивилизации / О.В.Вовк. — М.: Вече, 2005. — 384 с. (Тайны веков)
3. Дэже Л. Очерки по истории закарпатских говоров / Ласло Дэже. — Будапешт: Изд-во АН Венгрии, 1967. — 306 с.
4. Зачаровані казкою: українські народні казки Закарпаття в записках П.В.Лінтура. — Ужгород: Карпати, 1984. — 528 с.
5. Коли Христос по землі ходив: народні оповіді / Упорядкував І.Сенько. — 134 с.
6. Народні балади Закарпаття / Зап. та впоряд. текстів, вступ. стаття і приміт. П.В. Лінтура. — Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1966. — 283 с.
7. Потапенко О.І., Дмитренко М.К. та ін. Словник символів / О.І.Потапенко, М.К.Дмитренко та ін. — К.: Редакція часопису «Народознавство», 1997. — 154 с.
8. Сова П. Прошлое Ужгорода. — Ужгород: Типографія «Школьної допомоги», 1937. — 350 с.
9. Тосенко К. Різдво-Коляда і Щедрий Вечір. — К., 1994.
10. Тресиддер Д. Словарь символов / Джек Тресиддер. — М.: ФАИР-ПРЕСС, 1999. — 444 с.
11. Як зачую коломийку: збірник / Запис текстів та упорядкування І.М.Сенька. — Ужгород: Карпати, 1975. — 300 с.
12. Як то давно було: легенди, перекази, бувальщини, билиці та притчі Закарпаття у записках Івана Сенька. — Ужгород: Закарпаття, 2003. — 365 с.
13. Magyar-ukrán szótár / P.P.Csucska, O.M.Rot, J.M.Szák szerkesztésében. — Budapest-Uzshorod, 1961. — 909

Сенько Сергій Іванович – здобувач кафедри історії стародавнього світу і середніх віків УжНУ.